

HET KOMPAS

voor vrijeschoolonderwijs
van nu

MARIJN RUHAAK
MAAIKE VAN GELDER-SIKKEL
NIENKE GIELEN

Inhoud

Inleiding	4		
1 Onderwijs met hoofd, hart en handen HET CURRICULUM OP DE VRIJESCHOOL	12	5 De rol van de leraar AUTONOMIE ALS PIJLER	76
2 Ontwikkelingsfasen ELKE ZEVEN JAAR EEN NIEUW ONTWIKKELINGSTHEMA	36	6 Periodeonderwijs EEN RIJK BEGIN VAN DE DAG	84
3 Opvoeden in verbondenheid VERBINDING MET JEZELF, DE ANDER EN DE WERELD	48	7 Kunstzinnig onderwijs KUNST ALS VOEDINGSBODEM	94
4 Op weg naar diversiteit en inclusie OPVOEDEN TOT WERELDBURGER	60	8 Verhalen en beelden VERTELSTOF ALS RODE DRAAD	104

9	Jaarfeesten	122	13	Door antroposofische ogen	176
	LEVEN OP HET RITME VAN HET JAAR			DRIE- EN VIERLEDIG MENSBEELD	
10	Toetsen en getuigschriften	142	14	Jij bent uniek (1)	186
	EEN BREDE KIJK OP ONTWIKKELING			TEMPERAMENTEN	
				EN PLANEETKWALITEITEN	
11	Ontmoeting met de digitale wereld	154	15	Jij bent uniek (2)	198
	DIGITALE GELETTERDHEID OP			NEURODIVERSITEIT	
	DE VRIJESCHOOL				
12	Het raadsel van het kind	168	16	Van ideaal naar praktijk	220
	WORDEN WIE JE BENT			GEZONDMAKEND ONDERWIJS	
				Woord van dank	231
				Literatuur	232
				Noten	238
				Colofon	240

Inleiding

Wie over 'het' vrijeschoolonderwijs schrijft of spreekt, krijgt te maken met een complexe werkelijkheid. Hoewel vrijescholen uitgaan van hetzelfde gedachtegoed, verschillen individuele vrijescholen in de uitvoering. Dat is niet gek. Elke school heeft een eigen context en elke schoolleider, leraar, ouder of leerling heeft zo zijn eigen ideeën over wat goed vrijeschoolonderwijs in elk tijdsgewricht behelst. Wie het vrijeschoolonderwijs wil begrijpen, moet teruggaan naar de oorspronkelijke bron en onderzoeken hoe het onderwijs zich in de afgelopen honderd jaar heeft ontwikkeld.

Het fundament

Het fundament voor dit type onderwijs werd gelegd door Rudolf Steiner, die in 1919 in Duitsland de eerste vrijeschool oprichtte. Voor het eerst zaten kinderen van fabrieksarbeiders en directeuren bij elkaar in de klas. Een uitzonderlijk diverse samenstelling voor die tijd. Vijf jaar later opende in een huiskamer in Den Haag de eerste Nederlandse vrijeschool haar deuren. In 1954 zag in Antwerpen de eerste Belgische vrijeschool het licht.

Ook voor Nederlandse en Belgische begrippen betekende dit een vernieuwing in onderwijsland. Bedenk dat het onderwijs in de eerste decennia van de twintigste eeuw sterk gericht was op het bijbrengen van kennis, discipline en plichtsbesef. Op school leerde je lezen, schrijven en rekenen en werd je voorbereid op je toekomstige positie in de maatschappij. Voor spelen was er niet veel ruimte en handvaardigheid was vooral praktisch

OORSPRONG

ANTROPOSOFIE

Rudolf Steiner baseerde het vrijeschoolonderwijs op zijn antroposofische mensbeeld. De antroposofie is een spirituele levensbeschouwing die zijn uitwerking vindt op vele terreinen, zoals landbouw, gezondheidszorg en ook onderwijs.

van aard: houtbewerking en tekenen voor de jongens en breien en naaien voor de meisjes. De vrijeschool presenteerde een heel andere visie op de opvoeding en ontwikkeling van kinderen.

Daarin was zij niet de enige. Rond 1920 kwamen veel onderwijsvernieuwers met een eigen visie en aanpak op de proppen. Het was de tijd waarin het traditionele en autoritaire onderwijs in Europa en Nederland werd uitgedaagd door vernieuwers zoals Maria Montessori, Helen Parkhurst (Daltononderwijs), Peter Petersen (Jenaplan) en vele anderen.

EEN KINDGERICHTE AANPAK

Waarin was Rudolf Steiner zo vernieuwend? Allereerst vanwege zijn holistische visie op de ontwikkeling van het kind. Op de vrijeschool ging het, naast de intellectuele ontwikkeling, ook om de emotionele en sociale ontwikkeling. En om het beoefenen van kunstzinnige en praktische vaardigheden. Een mens is immers meer dan alleen een denkend wezen, zo was en is het idee.

Bovendien brak de vrijeschool met de traditie van een vaststaand curriculum voor alle leeftijden. In plaats daarvan werd het onderwijs afgestemd op de verschillende ontwikkelingsfasen die kinderen doormaken

en hun individuele behoeften. Een kindgerichte aanpak die haaks stond op het autoritaire onderwijs van die tijd. Leraren gebruikten de lesstof om de ontwikkeling van leerlingen te ondersteunen. Om die reden wordt deze lesstof op de vrijeschool ook wel 'ontwikkelingsstof' genoemd.

Van standaardtoetsen was geen sprake. In plaats van cijfers kregen kinderen op de eerste vrijeschool een schriftelijke of mondelinge evaluatie van hun prestaties en ontwikkeling. Om dat allemaal mogelijk te maken, wilde de vrijeschool zich zo min mogelijk laten beïnvloeden door de bemoeienis van de overheid. Vandaar ook het woord 'vrij' in de naam van de school.

Serieuze speler

Na een bescheiden start nam het aantal vrijescholen in de twintigste eeuw in rap tempo toe. Zeker vanaf halverwege de jaren zeventig tot aan het einde van de jaren tachtig schoten de vrijescholen als paddenstoelen uit de grond. Tot 2011 bleef het aantal scholen stabiel, om in het afgelopen decennium weer een opmars te maken. In de afgelopen tien jaar verdubbelde het leerlingenaantal op de Nederlandse vrijescholen tot ongeveer 33.000. In 2025 telde Nederland zo'n 150 vrijescholen, zowel staats- als staatsvrij. In Vlaanderen zijn er in 2025 meer dan 30 steinerscholen met ruim 6.000 leerlingen. Steeds meer ouders, leerlingen en onderwijsprofessionals kiezen voor de pedagogie en achtergronden van dit type onderwijs, dat stukje bij beetje haar geitenwollensokkenimago verliest. De vrijeschool is niet langer een curieuze beweging, maar een serieuze speler in het onderwijslandschap.

Nieuwe uitdagingen

Het doel van het vrijeschoolonderwijs zoals Steiner dat formuleerde, staat vandaag de dag nog fier overeind: leerlingen opvoeden tot volwassenen die beschikken over een helder denkvermogen (hoofd), een evenwichtig gevoelsleven (hart) en het vermogen tot wilskrachtig handelen (handen) – verbonden met het grotere geheel waar zij deel van uitmaken. Leerlingen leren de wereld en zichzelf kennen: wie ben ik? Wat kan ik? Hoe ga ik met de wereld om? Op welke manier kan ik aan de wereld bijdragen? Wat zijn mijn talenten en ook: wat zijn mijn drempels? En tegelijkertijd: ik ben hier met andere mensen op deze wereld. Hoe ga ik met hen om?

Maar het vrijeschoolonderwijs richt zich niet alleen op de persoonlijke of individuele ontwikkeling. Het streeft ook maatschappelijke en collectieve doelen na. Het onderwijs helpt kinderen, jongeren en volwassenen gevoel te ontwikkelen voor de verschillende aspecten waaruit de samenleving bestaat.

Beschikbaar voor iedereen

'... het wezen van de vrijeschool [...] ligt niet in een quasi-antroposofische lifestyle. Steiner zegt dat het helemaal niet zijn idee was geweest om scholen te stichten speciaal voor de vrijeschool. Zijn idee was dat zijn methodes beschikbaar zouden zijn voor iedereen in het onderwijs die ze zou willen gebruiken.'

– CHRISTOF WIECHERT, oud-vrijeschoolleraar en lid van de Pedagogische Sectie in Dornach

In ruim honderd jaar is die samenleving enorm veranderd. De context waar vrijescholen in de huidige maatschappij mee te maken hebben, is heel anders dan in de tijd dat de eerste vrijeschool werd opgericht. Scoorde je destijds met de aanschaf van een radio of stofzuiger heel wat aanzien, tegenwoordig ben je hopeloos ouderwets zonder smartphone of tablet. Begin twintigste eeuw werd de voornamelijk witte samenleving gedomineerd door de christelijke traditie. Het is niet voor niets dat je op de vrijeschool juist elementen uit deze traditie terugvindt. Tegenwoordig is Nederland een smeltkroes van culturen. Thema's als diversiteit en inclusie zijn belangrijk geworden, of het nu gaat om culturele diversiteit, genderdiversiteit, neurodiversiteit of het erkennen van verschillende sociaal-economische achtergronden. En laten we ook de vraagstukken rondom passend onderwijs, teruglopende basisvaardigheden en de mentale gezondheid van leerlingen niet vergeten. Het zijn stuk voor stuk onderwerpen die relevant zijn geworden.

De afgelopen eeuw hebben we ook heel wat onderwijsvernieuwingen en stelselwijzigingen voorbij zien komen. Die hebben het onderwijs goed gedaan, al is de vrijeschool lang niet meer zo 'vrij' als voorheen. Hoewel er staatsvrije scholen bestaan, worden in Nederland de meeste vrijescholen bekostigd door de overheid. Dat heeft gevolgen voor de inrichting en bewegingsruimte. Zo zijn de meeste zevende klassen sinds het jaar 2000 ondergebracht bij de middelbare school en is de oorspronkelijke dertiende klas verdwenen. Tegenwoordig doen leerlingen meestal in de tiende, elfde of twaalfde klas het reguliere eindexamen. Natuurlijk hebben ook niet-bekostigde scholen te maken met bepaalde eisen en grenzen. Ook zij moeten zich houden aan de kwaliteitsnormen

en basisregels die gelden voor het onderwijs in het algemeen.

Hoewel de veranderingen zeker positieve gevolgen hadden – leerlingen worden meer uitgedaagd, slagen vaker 'op tijd' voor hun examens en de didactiek is meer activerend² – betekende het voor vrijescholen ook een nieuwe uitdaging. Ze moesten een manier vinden om de oorspronkelijke waarden van hun onderwijs te behouden terwijl zij zich tegelijkertijd aanpasten aan de eisen van het moderne onderwijssysteem. Hoe verhoud je je tot de kaders van de overheid? En ook: hoe bied je tegenwicht aan de toenemende toets- en prestatiedruk?

WAAROM DIT BOEK?

In alle jaren is er veel gezegd en geschreven over de vrijeschool. Toch ontbreekt het aan een recente publicatie die de onderwijsvisie en pedagogisch-didactische aanpak in 'gewone taal' beschrijft. Veel ouders die nu voor de vrijeschool kiezen zijn niet of nauwelijks bekend met de visie en uitgangspunten die achter het vrijeschoolonderwijs schuilgaan. En het is de vraag of alle medewerkers hier een helder beeld van hebben. Het is namelijk niet gemakkelijk om het honderd jaar oude gedachtegoed te doorgronden of je weg te vinden in de vele online en fysieke publicaties. Laat staan dat je met een paar brainstormsessies of heidagen de vertaalslag maakt naar de moderne tijd. Want hoe houd je oog voor de individuele en brede ontwikkeling van een kind in een tijd waarin de onderwijsfinanciering deels afhankelijk is van leerlingenaantallen en meetbare prestaties? Hoe werk je aan digitale geletterdheid zonder kunstzinnig onderwijs uit het oog te verliezen? En hoe zorg je dat iedereen zich welkom voelt op een vrijeschool, ongeacht zijn cultuur en achtergrond? Het zijn vragen die bij schoolleiders, leraren en ouders leven.

Het Kompas is er voor iedereen die de rijke traditie van de vrijeschool wil begrijpen en de kernwaarden niet verloren wil laten gaan in de waan van de dag en de druk die er op scholen en medewerkers ligt. Maar ook voor degenen die willen dat de vrijeschool relevant blijft en kan blijven doen waarvoor zij is opgericht: kinderen begeleiden in hun persoonlijke en individuele ontwikkeling en hen kennis laten maken met de wereld om hen heen. Een wereld waarin zij met verschillende mensen samenleven en zich altijd kunnen blijven ontwikkelen. Voor nieuwe of toekomstige leraren en schoolleiders is dit boek een gids in de wereld van de vrijeschool. Een toegankelijk naslagwerk dat hen wegwijs maakt. Van werken met ontwikkelingsfasen via de nieuwste ideeën over de vertelstof tot het hoe en waarom van periodeonderwijs.

Het boek is er ook voor ervaren vrijeschoolleraren. Zij kunnen *Het Kompas* gebruiken om bestaande principes en werkwijzen tegen het licht te houden. Hoe verhoudt mijn onderwijs zich tot deze tijd? Welke vertaalslag moet ik maken en hoe kan ik dat doen vanuit de oorspronkelijke waarden? Ook zij kunnen gebaat zijn bij de praktische handvatten. Tot slot is dit boek er voor ouders en andere geïnteresseerden die willen begrijpen wat er op de vrijeschool gebeurt en vooral: waarom.

Hoe het begon

In 2018 ging een team van bestuurders, schoolleiders en leraren de uitdaging aan om alle kennis over het vrijeschoolonderwijs te verzamelen, te bevragen en te bundelen. Met ondersteuning van Hogeschool Leiden, de Federatie Steinerscholen in Vlaanderen en de Vereniging van vrijescholen, werd een stuurgroep gevormd van drie vrijeschoolleraren, twee rectoren, de lector Waarde(n) van

vrijeschoolonderwijs en een schoolbestuurder. Vier schrijvers kregen de opdracht om op de website van de Vereniging van vrijescholen de uitgangspunten van het vrijeschoolonderwijs te beschrijven. Dit werd het *Vrijeschoolkompas* waarop dit boek is gebaseerd. Elke vrijdagavond verplaatste Bregje Beerman zich in Haarlem naar de werkkamer, in Groningen zette Lilian Schrijvers zich achter de laptop, in Nijmegen deed Nienke Gielen hetzelfde en in Amsterdam zocht Marijn Ruhaak voor de zoveelste keer naar de juiste Zoom-link. Er werd geschreven, geschraapt, herschreven en gediscussieerd. Want zoveel (oud-)vrijeschoolleraars, zoveel opvattingen over wat de vrijeschool nu precies wil. En vooral: hoe dat er in de praktijk uit moet zien. Terug naar de bron dus. Gelukkig was er een stuurgroep en waren er tientallen meelezers die elk woord opnieuw wogen.

Het grote voordeel van een digitaal platform is dat je de inhoud elk moment kunt aanpassen en aanvullen. Best handig als je schrijft over een onderwerp – het onderwijs – dat voortdurend in ontwikkeling is. Het nadeel is dat het zich niet altijd even goed leent voor lange teksten. Steeds vaker kregen de schrijvers de vraag of het *Vrijeschoolkompas* ook in boekvorm beschikbaar was. Er kwam een plan voor een simpele uitgave, een bundeling van de belangrijkste uitgangspunten zoals die online te lezen zijn. Dat werd het niet. Teksten voor een website zijn nu eenmaal niet zomaar in een boekvorm te gieten. Bovendien hebben vrijescholen inmiddels te maken met nieuwe thema's die ook een plek moeten krijgen in een dergelijk boek.

En zo ontstond het onzalige idee op basis van de bestaande hoofdstukken een compleet nieuw boek te schrijven. Marijn en Nienke kregen gezelschap van Maaïke van Gelder-Sikkel, directeur van de Vereniging van vrijescholen en leerkracht. Samen durfden zij de uitdaging aan. Het resultaat is het boek dat voor je ligt. Hoewel de inhoud van dit boek niet als zodanig online is terug te vinden, is er uitvoerig geput uit de teksten die het vierkoppige schrijversteam heeft geschreven. Daarnaast sluit de inhoud aan op de in 2025 verschenen *Essential Characteristics of Waldorf Pedagogy* van het International Forum for Steiner Waldorf Pedagogy/Haager Kreis, bij de Algemene principes van de vrijeschoolpedagogie van de European Council for Steiner Waldorf Education uit 2023 en het Beroepsbeeld van de vrijeschoolleraar. Ook de Vereniging van vrijescholen, bvs-schooladvies, de Vrijeschool Pabo, de Pedagogische Sectie van de Antroposofische Vereniging, de Vereniging Antroposofische Kinderopvang en de School voor Antroposofische Kinderopvang hebben vanuit hun kennis en kunde een bijdrage geleverd aan *Het kompas*.

Essential
Characteristics of
Waldorf Pedagogy

Algemene
principes van
de vrijeschool-
pedagogie

Bij sommige hoofdstukken in dit boek staan QR-codes die verwijzen naar achtergrond-artikelen en interviews zoals die eerder verschenen in het *Vrijeschoolkompas* op de website van de Vereniging van vrijescholen. Ze vormen een aanvulling op de hoofdstukken zoals je die in dit boek vindt en zijn voor iedereen vrij toegankelijk.

Opbouw

De hoofdstukken van dit boek kennen een vaste opbouw. Het eerste deel van elk hoofdstuk bevat een algemene beschrijving van een bepaald uitgangspunt van de vrijeschool, bedoeld voor ouders, leraren, schoolleiders en iedereen die geïnteresseerd is in dit type onderwijs. Het tweede deel van elk hoofdstuk – de gekleurde pagina's – biedt praktische handvatten voor leraren, schoolleiders en anderen die werkzaam zijn in het vrijeschoolonderwijs.

HOOFDSTUK 1

Onderwijs met hoofd, hart en handen

HET CURRICULUM OP DE VRIJESCHOOL

In het eerste hoofdstuk wordt uitgelegd wat vrijescholen bedoelen met 'onderwijs met hoofd, hart en handen' en het ontwikkelen van het denken, voelen en willen. Ook is er aandacht voor de drieslag van Gert Biesta die veel vrijescholen tegenwoordig gebruiken om de pedagogische opdracht te verbinden met de inzichten van deze tijd. Tot slot gaat dit hoofdstuk in op het eigen curriculum (leerplan) van de vrijeschool. Het belicht de specifieke vrijeschoolvakken en werkvormen.

HOOFDSTUK 2

Ontwikkelingsfases

ELKE ZEVEN JAAR EEN NIEUW

ONTWIKKELINGSTHEMA

Op de vrijeschool volgen de leerstof en de werkvormen de ontwikkeling van leerlingen. Daarom gaan leraren onder andere uit van een ontwikkelmodel waarin de ontwikkeling van de mens wordt opgedeeld in fases van ongeveer zeven jaar. In dit hoofdstuk wordt dit model inzichtelijk gemaakt, waarbij er aandacht is voor de rol van de zintuigen en de praktijk in de klas.

HOOFDSTUK 3

Opvoeden in verbondenheid

VERBINDING MET JEZELF, DE ANDER EN DE WERELD

In dit hoofdstuk staat het thema verbinding centraal. Op de vrijeschool is verbinding een sleutelwoord. Een belangrijk pedagogisch doel is het vormen van een sterke gemeenschap waarin leerlingen worden uitgenodigd zich te verbinden met zichzelf en met de wereld om hen heen. Er wordt hard gewerkt aan de onderlinge verbinding in elke klas en aan de vrijeschool als geheel.

HOOFDSTUK 4

Op weg naar diversiteit en inclusie

OPVOEDEN TOT WERELDBURGER

Vrijescholen streven ernaar dat alle leerlingen, leraren en ouders zich thuis voelen op school, zichzelf mogen zijn en zichzelf en de diverse samenleving kunnen herkennen in het onderwijs. Dat vraagt in ieder tijdsgewricht iets anders. Hoofdstuk vier gaat in op diversiteit en het streven naar inclusief vrijeschoolonderwijs. Welke initiatieven om inclusie te bevorderen bestaan er al en hoe kunnen scholen en leraren stappen zetten?

HOOFDSTUK 5

De rol van de leraar

AUTONOMIE ALS PIJLER

Op de vrijeschool geldt de autonomie van de leraar als een van de wezenlijke kenmerken. Deze stelt hen in staat om leerlingen op te voeden tot zelfbewuste, kritische volwassenen: 'vrije' volwassenen. Eigen waarden, ervaringen en het vakmanschap van de leraar doen ertoe. Maar het betekent niet dat leraren op de vrijeschool hun eigen gang kunnen gaan. Wat betekent het wel? Daarover gaat dit hoofdstuk.

HOOFDSTUK 6

Periodeonderwijs

EEN RIJK BEGIN VAN DE DAG

Het zesde hoofdstuk zoomt in op één van de belangrijke pijlers van de vrijeschool: het periodeonderwijs. Elke lesdag werken leerlingen met dezelfde leraar (of leraren) de eerste uren aan een bepaald onderwerp. Twee tot vier weken lang werken ze intensief aan taal, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis of een ander vak. Dit hoofdstuk gaat over de achtergrond van het periodeonderwijs en de praktische uitwerking ervan in deze tijd.

HOOFDSTUK 7

Kunstzinnig onderwijs

KUNST ALS VOEDINGSBODEM

In hoofdstuk zeven lees je over kunstzinnig onderwijs, voor velen een belangrijk kenmerk om voor de vrijeschool te kiezen. Op de vrijeschool beperkt kunstzinnig onderwijs zich namelijk niet tot alleen de kunstvakken. Je vindt kunstzinnigheid terug in alle vakken en in de manier waarop leraren lesgeven. Dit hoofdstuk gaat over het hoe en waarom van kunstzinnig onderwijs in de vrijeschool en gaat in op de vraag hoe leraren dit soort onderwijs kunnen verzorgen.

HOOFDSTUK 8

Verhalen en beelden

VERTELSTOF ALS RODE DRAAD

Op de vrijeschool spelen verhalen een grote rol. De vertelstof is zorgvuldig gekozen en rijk aan beelden. Zeker op de basisschool vertellen leraren elke dag een of twee verhalen. Maar ook op de middelbare school maken leerlingen veelvuldig kennis met bekende en onbekende beelden en vertellingen. Dit hoofdstuk gaat over de meerwaarde van verhalen in de klas. Ook worden er veel voorbeelden genoemd van niet-westerse vertellingen die leraren kunnen kiezen om van de leerlingen wereldburgers te maken.

HOOFDSTUK 9

Jaarfeesten

LEVEN OP HET RITME VAN HET JAAR

Wie ooit vrijeschoolonderwijs heeft genoten, herinnert zich ongetwijfeld de uitgeholde knollen of pompoenen met Sint Maarten, het vuurspringen met Sint Jan en de adventskrans in de weken voor kerst. Op vrijescholen komen gedurende het jaar heel wat jaarfeesten voorbij. In Nederland vierden zij de jaarfeesten vaak vanuit een christelijke traditie, maar ook tradities uit andere religies en culturen krijgen steeds meer een plek in de vieringen. Dit hoofdstuk belicht de achtergrond en invulling van de verschillende jaarfeesten – de wereld rond.

HOOFDSTUK 10

Toetsen en getuigschriften

EEN BREDE KIJK OP ONTWIKKELING

De vrijeschool, dat is toch die school waar je geen cijfers krijgt? Op de vrijeschool krijgen leerlingen inderdaad een geschreven rapport: het getuigschrift. Daarover gaat hoofdstuk tien. Maar het gaat ook over de rol van toetsen en cijfers in het vrijeschoolonderwijs van vandaag de dag.

HOOFDSTUK 11

Ontmoeting met de digitale wereld

DIGITALE GELETTERDHEID OP DE VRIJESCHOOL

Veel kinderen en jongeren groeien op met beeldschermen, digitale middelen en online media. Als een kind zich ontwikkelt in een wereld waarin de analoge wereld en de digitale wereld met elkaar verweven zijn, is het zaak deze ontwikkeling in goede banen te leiden. Dit nieuwe ontwikkelingsvraagstuk klinkt ook door op de vrijeschool. Hoe kunnen ouders en scholen kinderen voorbereiden op een digitale samenleving? En vooral: hoe blijven ze daarbij trouw aan de pedagogische uitgangspunten van de vrijeschool? Dit zijn actuele vragen die in hoofdstuk elf centraal staan.

HOOFDSTUK 12

Het raadsel van het kind

WORDEN WIE JE BENT

In hoofdstuk twaalf kun je nader kennismaken met het spirituele element op de vrijeschool en ontdek je wat er nu eigenlijk bedoeld wordt met 'de werking van de nacht'. Hoewel leraren, ouders en leerlingen lang niet altijd spiritueel georiënteerd of antroposofisch zijn, kiezen zij vaak wel voor de praktische uitwerking van de spirituele basis die aan het vrijeschoolonderwijs ten grondslag ligt. Bijvoorbeeld de

aandacht voor zowel de intellectuele, sociaal-emotionele als persoonlijke ontwikkeling. Die ‘holistische’ benadering is er niet zomaar. Het heeft alles te maken met het idee dat de mens niet alleen een lichamelijke en mentale dimensie heeft, maar ook een spirituele of geestelijke kant.

HOOFDSTUK 13

Door antroposofische ogen

DRIE- EN VIERLEDIG MENSBEELD

Hoofdstuk dertien is bedoeld voor wie zich verder wil verdiepen in de oorsprong van de pedagogische grondslagen van het vrijeschoolonderwijs. De uitgangspunten van het vrijeschoolonderwijs zoals die in de vorige hoofdstukken staan beschreven, zijn namelijk niet zomaar ontstaan. Ze komen voort uit het antroposofische mensbeeld van Rudolf Steiner. Dit hoofdstuk biedt een stoomcursus over zijn mensbeeld en de rol van de antroposofie hierbij. Je leest in vogelvlucht over onderwerpen als het drie- en vierledig mensbeeld en de pedagogische hoofdwet.

HOOFDSTUK 14

Jij bent uniek (1)

TEMPERAMENTEN EN PLANEETKWALITEITEN

Het veertiende hoofdstuk is opgedeeld in twee delen. Het eerste deel beschrijft hoe leraren op de basisschool grip krijgen op de ontwikkelingsbehoefte van leerlingen door te werken met temperamenten. Het tweede deel gaat over de manier waarop leraren op de middelbare school ‘planeetkwaliteiten’ gebruiken om de grote verscheidenheid aan eigenschappen en gedrag te begrijpen en eventueel bij te sturen.

HOOFDSTUK 15

Jij bent uniek (2)

NEURODIVERSITEIT

Wat hebben hoogbegaafde leerlingen nodig in hun ontwikkeling en hoe beantwoordt het vrijeschoolonderwijs aan de behoeften van leerlingen met autisme of ADHD? In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de wijze waarop kernwaarden van de vrijeschool, zoals de groepsgerichte aanpak en het denken in ontwikkelingsfasen, zich verhouden tot de unieke ontwikkelingsweg van deze leerlingen. Ook geeft het leraren en ouders handvatten voor onderwijs en samenwerking.

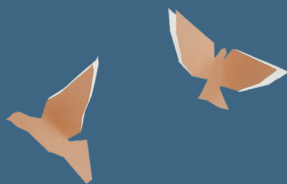
HOOFDSTUK 16

Van ideaal naar praktijk

GEZONDMAKEND ONDERWIJS

Aan het einde van dit boek is één ding duidelijk: het vrijeschoolonderwijs valt of staat bij bevlogen leraren die in gezamenlijkheid invulling geven aan hun pedagogisch-didactische opdracht. In dit laatste hoofdstuk wordt stilgestaan bij de vraag wat leraren nodig hebben om gezond en gemotiveerd aan het werk te blijven. Hoe zorgen samenwerking en gemeenschappelijke kaders ervoor dat zij zich competent en autonoom voelen? En hoe kunnen zij hun vakmanschap vanuit gezamenlijke uitgangspunten vormgeven?

Dit boek besluit met een lijst van titels voor geïnteresseerden. Want er valt nog véél meer te vertellen over het vrijeschoolonderwijs, de achtergronden en de uitdagingen...

1

Onderwijs met hoofd, hart en handen

Het curriculum op de vrijeschool

‘Wij opvoeders hebben natuurlijk ideeën over hoe we de leerling willen scholen en vormen. Maar de pedagogische vraag is wat de leerling daar zelf mee gaat doen. De leerling is immers niet een object van onze goede bedoelingen, maar subject van zijn of haar eigen leven. Eén opvoedkundige taak is dat we leerlingen enthousiasmeren om hun eigen leven te leiden.’

– GERT BIESTA, hoogleraar en pedagoog³

Stel je een enorme ronde toren voor die in een uitgestrekt landschap staat. Via een wenteltrap kom je steeds een verdieping hoger, waar brede ramen je het uitzicht over het landschap geven. Sommige ramen zijn boven elkaar gepositioneerd, waardoor je over hetzelfde stuk van het landschap uitkijkt, maar vanaf een hogere verdieping. Deze toren is te vergelijken met het curriculum van de vrijeschool. De leerlingen komen op de benedenverdieping binnen (kleuterklas) en nemen elk jaar de trap naar een hoger niveau. Vanaf elke verdieping kijken ze door de ramen de wereld in. Tot ze hun laatste schooljaar bereiken en het luik openduwen dat toegang geeft tot het dak van de toren. Hier kunnen ze voor de eerste keer het volle panorama van het landschap beleven waarvan ze tot dan toe alleen stukjes hebben gezien.

Doorlopende leerlijn van kleuterklas tot examenjaar

De vrijeschool baseert haar nummering op de antroposofische pedagogiek, waarin een duidelijke scheiding is tussen de kleuterleeftijd en het begin van het cognitieve leren (vanaf klas 1). In de praktijk betekent het dat kinderen op de vrijeschool in Nederland na de kleuterklas beginnen in klas 1, wat overeenkomt met groep 3 in het reguliere onderwijs. In België verschilt de klassentelling tot de middelbare school niet van het reguliere onderwijs. Omdat vrijescholen met een doorlopend leerplan werken, blijft dit verschil in nummering bestaan tot en met het laatste jaar van de middelbare school. Na klas 6 op de basisschool (groep 8 regulier), starten zij dus op de middelbare school in de zevende klas (klas 1 in het reguliere onderwijs).

Het volgende overzicht biedt in één oogopslag duidelijkheid.

Vrijeschool	Regulier onderwijs (Nederland)
KLEUTERKLAS	BASISSCHOOL
kleuterklas 1	groep 1
kleuterklas 2	groep 2
ONDERBOUW	
klas 1	groep 3
klas 2	groep 4
klas 3	groep 5
klas 4	groep 6
klas 5	groep 7
klas 6	groep 8
MIDDENBOUW	MIDDELBARE SCHOOL
klas 7	brugklas / klas 1
klas 8	brugklas / klas 2
klas 9	klas 3
BOVENBOUW	
klas 10	klas 4 VMBO examenjaar Nederland
klas 11	klas 5 HAVO examenjaar Nederland
klas 12	klas 6 (HAVO) VWO examenjaar Nederland

De uitgangspunten van het curriculum

Een curriculum is een plan voor het leren. Het beschrijft de leerstof, de doelen en wanneer de leerlingen wat leren of ervaren. Zeventig procent van de lesinhoud is in Nederland landelijk vastgelegd, de overige dertig procent mogen scholen zelf invullen. Ook mogen scholen zelf bepalen op welke manier zij de leerstof aanbieden. Wat een school binnen de landelijke kaders aanbiedt, staat beschreven in het leerplan van de school. Binnen dat leerplan hebben leraren een zekere mate van autonomie (zie hoofdstuk 5). Op vrijescholen

is het curriculum geen lijvig stappenplan dat voor alle scholen hetzelfde is. Wat wel hetzelfde is voor elke vrijeschool, zijn de uitgangspunten, die in beginsel zijn geïnspireerd op de leerplanaanwijzingen van Rudolf Steiner⁴:

- Leerlingen leren met hoofd, hart en handen.
- De lessen sluiten aan bij de ontwikkelingsfasen van de leerlingen.
- Er is een doorlopende leerlijn.

Deze uitgangspunten zijn de pijlers van het onderwijs, toch is er in de afgelopen eeuw veel veranderd. Het curriculum is voortdurend in ontwikkeling, want het moet zich verhouden tot de samenleving. De toenemende aandacht voor inclusie, diversiteit en digitale geletterdheid is hier een voorbeeld van (zie hoofdstuk 4 en hoofdstuk 11).

Op de volgende bladzijden worden de drie uitgangspunten verdiept.

ONDERWIJS MET HOOFD, HART EN HANDEN

Het vrijeschoolonderwijs heeft een brede ambitie. Als vrijescholen alleen als doel hadden om de beste eindexamenresultaten te behalen, dan was dit boek heel wat dunner geweest.

Kinderen zullen als de volwassenen van morgen de wereld van de toekomst vormgeven. Om dat te kunnen, moet je je breed ontwikkelen. Daarom spreekt het vrijeschoolonderwijs het hoofd (denken) in samenhang met het hart (voelen) en handen (willen, 'handelen') aan. Kinderen krijgen de kans om op allerlei manieren de wereld, de ander en zichzelf te ervaren. Het onderwijsaanbod sluit nauw aan bij hun ontwikkeling, van de kleuter tot de jongere die klaar is om de wereld in te trekken (zie hoofdstuk 2).

Natuurlijk is geen leerling hetzelfde. De ene leerling is geneigd om vooral zijn hoofd te gebruiken terwijl een andere leerling juist in eerste instantie vanuit zijn wilskracht of gevoel handelt. Aan de leraar de taak om het ontwikkelen van alle drie de gebieden te stimuleren en ze met elkaar in verbinding te brengen. Denkvakken zoals wiskunde, taal en economie gaan bijvoorbeeld vaak samen met een kunstzinnige verwerking van de leerstof, zoals een tekening, toneelstuk of kunstwerk (zie hoofdstuk 7).

Leren vanuit verwondering en enthousiasme

'Aan het begin van het schooljaar keek ik met de tweede klas naar welke kleuren er allemaal zijn en vertelde ik dat we van rood, geel en blauw alle andere kleuren gingen maken. De kinderen kwamen om mijn tafel heen staan en keken aandachtig in stilte naar hoe ik het blauw en geel elkaar liet raken, waardoor er groen ontstond. De hele klas slaakte een zucht van verwondering en wilde niets liever dan dit zelf proberen. Het enthousiasme van de kinderen voor het leren vulde mijn hart. Ik denk dat het vrijeschoolonderwijs hierom draait. Om het leren over alles om je heen en dit zelf beleven. Dat brengt enthousiasme met zich mee waardoor waardevolle herinneringen worden gecreëerd die de kinderen met zich meedragen. Zo leren we kinderen in de wereld te staan en te genieten en te leren van alles om hen heen.'

– **TRISTAN BIJSTERVELD**, vierdejaars student aan de Vrijeschool Pabo